روښاني ليکنې

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکي (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آرزانې پښتو ادبي ټولنې خوږیانو د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

د آرزانې پښتو ادبي ټولنه خوږیانو (ننګرهار)

۱۹۸۹ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني لیکنې

دلیکوال نوم: حبیب الله رفیع

دکاتب نوم: سید محی الدین هاشمی

دخپریدو کال: ۱۹۸۷ع

دپریس نوم: جدون پریس پښور

دچاپ شمېر:

بیه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوښکي د ادبی میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوښکی

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	۱
[۱] د روښاني لیکنو موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنو ارځښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښاني لیکنو نایابتی او کمیابي	۸
[٤] د روښاني لیکنو پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان یو نوموړی تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوک	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- د روښان شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپان (؟)	۳۰
(۲) د روښان د وله لیکنی	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکنی	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- دحضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	٤۰
۱۸- څهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسی او هندی شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملاعمر	٤٤
۲۳- د ملاعمر شعرونه	٤۵
(۳) علی محمد	٤۵
۲٤- د علی محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزاخان انصاری	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ

۲۵- د میرزاخان انصاري دیوان	٤٧
(۵) دولت لواڼی	٤٩
۲٦- د دولت دیوان	٤٩
(٦) علي محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹ - رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱ - د واصل الفنامې	۵٤
۳۲ - د واصل دري شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- د کریمداد پارسي شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښانی	۵۸
۳٦- د قادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا ارزاني پښتو ادبي ټولنې خوګیاني په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او ساینسي علوم او فنون راځایوي، او د دې لړ کې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

دا ارزاني پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې د دې لړ کې موږ د ټولنې او د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې دیوه زلمي، ژبارکښ، معتمد، مایه ناز او قدرمن او ریښتیني ښاغلي حبیب الله رفیع ورډګ یوه رساله «روښاني لیکنې» کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړ کې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپره وو.

د دې لړ کې ارزاني پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د ډېر زړه ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره د حوصله افزائي وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ د دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او خپل په وړاندې د تلو مخته به راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خوګیاني

صدر

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوګیاني ۲۳ اکتوبر ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هـق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید وروسته ددې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ژور ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې ددې ویاړ هم لري چې دده دیوان د پښتو لومړی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوېشکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتو نخوا ددې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

د نامه د ډېر اوښتي کولو له پاره يې دغه په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، مشاعرو او نورو ادبي هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې.
زه دوی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزاني خوېشکي» په ياد د يوې غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمی) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «ښنايي ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام او انتخاب يې نماينده غاړه ؤ، خپره شوه. مونږ تصميم درلود چې د سمينار ټولې مقالې بېلې- بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د امقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هغه ټولې په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړې خپرول د ارزاني خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه داراني خوږشکي د سمینار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: «تیار دیاره در وښاني لیکنې» رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بیا نوی نظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ور زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی نو ډېره ځاده کوم او په همدې ځای یې د درنو لوستونکو مخې ته ږدم، د تېر وتنو بخښنه غواړم او د داراني خوږشکي ادبي ټولنې ته یې د «برگ سبز تحفهٔ درویش» په بنا وړاندې کوم. خوښې تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح- رفیع

پیښور، کوټ تاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ش/۱۹۸۶ع/۱۰/۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

په دې کوچنۍ اثر کې موږ تاسې ته د روښاني ادبي مکتب هغه آثار په لنډ ډول در وپېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکارې چې د زمان توندو بادونو د دې ادبي ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه سېلیو سره وړي دي او یا یې هم د ورکې غېږې ته سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو درانه لوستونکي ور سره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني لیکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخین یوه خوله دي چې د روښانیانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکمیت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ځغ-لرې کول وو، خو د دې سیاسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار یې په لاس کې و، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر ورېښته نرې مسائل څېړلي په خپلو لیکنو کې یې خپله ملي موخه او هدف هم تعقیب کړی دی او پښتانه یې دې ته هڅولي چې یو ملي حکومت او مرکز ولري.

پیر روښان داسې وخت په ټولنه کې چې په هند کې د پښتنو لودیانو تهولواکي نه منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډیلي پرتخت ناست و پښتانه له هند نه ایستل کېدل او په دې لړ کې د دوه کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و —

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کاني ګرام» ته راغله (۱).

همدارنګه کله چې بايزيد روښان وليدل چې ګورګاني حاکمانو يوه ورځ پښتنه مېرمن ونيوله او د دې ويښتان يې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بايزيد پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې يې له قيام ته بله لاره ونه ليده نو همدا وه چې لاس په کار شو او د ژوند تر پايه پورې يې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانيانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه وکړل، د دوی په ليکنو کې هم دا هدف تعقيب شوی چې په ټولو روښاني ليکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او وانه خوله او کله بيا د رمز او اشارې په ژبه ليدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تيراه کې يې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، ماليه يې واخيسته او د روښان زامنو پخپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبياتو تاريخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني لیکنوار ځښت او خصوصیت

د روښاني لیکنوار ځښت له دې نه اټکلولای شو چې د ده دې لیکنو په وسیله په پښتو ادبیاتو کې نوې نوې تیرې کښېښودل شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوی له پلوه په نویو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه داده چې د ده په لاس کې محلو ماتو له مخې:

- د خیرالبیان په وسیله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کښېښودل شو.
- او ځانی د روښاني لومړی ځل په پښتو کې یو بشپړ دیوان سپر بښود.
- دولت لواڼي د روښاني او لومړی ځل په پښتو کې د عروض تطبیق کړل (۱).

---

(۱) د تفصل له پاره وګورئ: د دولت دیوان، سریزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانی شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پیل کړې.
- دوی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدارنګه موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د:

- شریعت،
- طریقت،
- حقیقت،
- معرفت،
- قربت،
- وصلت،
- وحدت او
- سکونت.

اته پوړیه وټاکلې چې بټول په یوه خوله په دې لاره روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړیه ونخښلې او وڅیړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر ټاپې لګولې دی، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: ادبي ستوري، دلیکوالو ټالیف، ۱-۱۷ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي وُ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نموّ که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

« بایزید ډېر په عقل پوره وُ، د دنیا عقل یې ډېر وُ، - هوښیاري او ځیرکي یې ډېره نه ده وه ... » (۲).

« دا تاریک یو حکمتی وُ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړه (۳)

همداران دارزاني په باب وايي:

« ... و ارزاني چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغانی و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي مترة (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د ده د آثارو په

---

(۱) : تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲) (۳) : مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ هـ ق کال کې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال د کتابتون

(٤) تذکرة الابرار و الاشرار، ۱۲۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړچې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) وعلم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښانی شاعرانو د الفنامو په شان الفنامې وکښلې.

د روښانی لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغات) له پلوه هم ډېر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې د پښتو ډېر داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او هېره شوي دي، حتی که یوازې د روښانی آثار و له ویيو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمی نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښانې لیکنو ناپاوتې او کمیابی

له تاریخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې روښانیان ډېره لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلي او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوي، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نښته او هم دا ارزاني ډېرې لیکنې تر اوسه ورکې دي او یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دښمنانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازینۍ چاره یې دا ولید له چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي، په خپله د دښمنانو -

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

« ... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) آنکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داڅه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

« د میا روښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې ـ ددې له پاره تلل وُ چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، ټول لښکریې معطل کړ او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځید، څو چې کتاب نه وُ ور ته راسپارلی » (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

« په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین وُ ځان اباسین ته ـ وغورځاوه ... » (۳).

داوُ د روښاني لیکنو د ناپاوتۀ علت او داوُ د روښاني آثار و د پاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن ، قلمي نسخه . (۲) حالنامه ، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله ، پښتو اکېډیمی ، دوهم کال ، شلوومه ګڼه ، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه .
(۳) : حالنامه ، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان ، عبدالاکبر خان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې ليکنو پېژندګلوي

په دې ليکنه د روښانې ليکنو پېژندګلوي سره ځلورو سرليکونو لاندې وړاندې کېږي :

(۱) : د بايزيد روښان خپلې ليکنې او آثار .

(۲) : روښان ډوله ليکنې .

(۳) : د روښان د پيروانو ليکنې .

(٤) : روښاني ډوله ليکنې .

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان څرنګه چې د سیاست د ډګر کړندی و په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه او په خپل نافوزکاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي، ښې ښکارې ښیي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وې چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم زموږ غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه څو ځله د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:

«این ملحد در باب طلب پیر رساله ها نوشت ...»(۱)

---

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ..." (۱)

همدا راز دځینو نورو ماخذونو له ښکلو نه هم ښکاري چې ده د ډېرې لیکنې کړې او دخپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هرې خواته استولې دي، ده په خاوره و ټبو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي، هغه دادي:

۱- پښتو رسم الخط:

دولت لواڼي دخپل دیوان په یوبیت کې وایي دی:

افغاني لفظ مشکل وُ لوست کو ښه نه شه
ورته وشو کننده دیارلس حرفونه

دابیت ښکاره وي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او تاکلي دي، سربېره له دې چې په ځانګړي ډول د روښان د لیکڼ دود د کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیر البیان (تفصیل یې وروسته راځي) دو رکې نسخې په تر لاسه کېدلو سره څرګنده شوه چې د دې نسخې د سر ځورلس غږونه د لیکڼ دود په باب دي، چې ښایي همدا به دا رساله وي، خو په دې رساله کې د تولو غږونو راغلي توري.

(۱): مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسونه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي .

دخیر البیان د نسخې په ځینو ځوړلسو یا ټوکې په مجموعي توګه عام توري چې: (ا ، ب ، پ ، ت ، ټ ، ج ، چ ، ځ ، ح ، خ ، د ، ډ ، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې د اوسنۍ "ځ" غږ یې ښود) ، ذ ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني "ړ" غږ یې ښود) ، ر ، ړ ، ز ، ژ (چې د اوسني ژې (ژ) غږ یې ورکاوه) پس(سین ته یې دلاندې درې ټکی ورکړي) ش ، ښ ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ع ، غ ، ف ، ق ، ک ، ګ (د کاف سرته یې کرښه ورکړې او بل توری یې هم "ګ" لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل ، م ن ، ڼ ، و ، ه ، لا ، ی " دي ر اغلي او د پښتو دخاصو غږونو توري یې د "څپګږ" په کښون د دولسو توري دي او که هغه مکرر ناپېژندل شوی "ګ" چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو ، نو بيا د دولت له خوا یا د شوي د دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱) : وګورئ : دخیرالبیان د عکسي چاپ لومړی ځونه ، ۱۳۵۳ هـ ش .

د اسې ښکاري چې دخیر البیان د وهم "ګ" د اورمړي ژبې د سیو ځانګړی غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت د یارلس حرفونه یا دول په ځای دي . (د تفصیل له پاره وګورئ: زنځیره د خوشال بابا ، د لیکونکی تحقیق ، پښتو اکیډیمي ، پېښور ، ۱۹۸۵ ع .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتو دځانګړو غنو ونو دا ډول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارزاني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او هم روښاني نسخه چې د اروا ښاد دوست محمد برېښ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لیږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لیږلو خوښ شوی و (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼۍ د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د معنوي تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړي اته مخونه نشته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي.

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونو کې یې خپلې څو ندپېښې په فارسي لیکلې او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژندګلوي نه وروسته پاچایانو ته دربې لارښوونې لیکي، وروسته په لومړي باب کې دشریعت، په دوهم باب کې دطریقت، په دریم باب کې د حقیقت، په څلورم باب کې دمعرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبیبي دصراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوي چې خپل مقاصد په آیاتو، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی یې په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم څرګندي (۱).

---

(۱): دپښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې دار و استاد ډاکتر محمد شفیع خوېشکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبونو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدر آباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې ترلاسه شوه چې ځای پرځای ترکیبونو لاندې په فارسي ترجمې برسېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکتر میرولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني دریځ او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدی العزیز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هـ ق کال د وهمې خور په خوږ نسمه نبته خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

د اکتاب څلور یوویشت (۲) بابونه لري چې سر لیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکتر شفیع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٦) نفس، (٧) شیطان، (٨) قلب، (٩) روح، (١٠) دنیا، (١١) آخرت (١٢) توکل، (١٣) اوقناعت توبه-اوله، (١٤) نه تر (٢١) باب پوری اته مقامات دی (١).

ددې کتاب د لاهور خطي نسخه (٩٥) پاڼې لري، لیکل یې نستعلیق دی، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده. (٢)

٤- فخر الطالبین:

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچایانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین د نورو لیکنو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولي دی.

ددې اثر یادونه په «حالنامه» کې شوې خو نسخه یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده، چې دا کتاب په کومه ژبه و (٣).

---

(١) خیر البیان، سریزه، ٨٩ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ٣٠١ مخ.

(٢) د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ٣٠٠ مخ.

(٣) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله، د خیر البیان سریزه، ٨٩ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ٣٠١ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د ډېر مهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب دی چې داخوند درويزه په سترګو کې اغزی ؤ، او پرې لیکلي یې وو:

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان را خلوت میفرمود و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي:

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیر البیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې یې هم خوله سړې نه شوه بیا لیکي:

« وایضا این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ....» (۳).

په دې یې هم د ژړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي:

..... و آنرا خیر البیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شر البیان نامید.

---

(۱) ، (۲) : مخزن ، قلمی نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واگر ... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې د یو ځل پیدا کېدو نه وروسته بېرته ورکه شوې وه د لویدیځ المان د توبنګن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتل کېږي، خیرالبیان د دې نسخې د عکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استنساخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلور سومې کلیزې د نړیوال سمینار په وياړ ډموکراتیک ګوند ته ورسېدله، او دریم ځل یې چاپ د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ع کال کې ښاغلي قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه ترسره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثر او ادب له پلوه ځورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی مؤسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوراً وباله چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه

---

(۱) خیرالبیان، د پښتو پښتو اکیډیمی، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیر البیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یو الهام مي غبږ بولي چي ورته وویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیر البیان - په هسې الحان، چي یې به لوست سورة الرحمان»(۱). او په همدې توسن یې دکتاب تر پایه پوری د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلی ده او د «هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده دا کلام» عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبن» په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیر البیان ټول مطالب دیني او مذهبي دي او په ایتونو او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له رو ښاني نظره چي اته مقامات لري، څیړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي، دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چي (۳۳۴) مخه کیږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ دلیکنې سور (۷½) او اوږ ده (۱۳½) سانتي متره دي(۲).

---

(۱) خیر البیان،

(۲) د دې کتاب د بشپړې پیژندګلوۍ له پاره وګوره: داستاد حبیبي دپښتو ادبیاتو تاریخ، دخیر البیان دپښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان
په باب لیکلي چې دا کتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو،
فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې -
یوازې څو مخونه څلورو ژبو او نور کتاب هغه شکل
نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ش/
۱۹۸۳ع کال د پښتو ځوان محقق ښاغلی زلمی هیوادمل هندوستان
ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د -
خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو
عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوې او دحجم له
پلوه هم دلوړې نسخې دری چنده ده.
دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هرمخ یې (۱۷) کرښې دي
او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده.
د دې نسخې په خپربدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هیوادمل ترکار
لاندې ده، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه:

حالنامه هم دبایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا
وروسته د ده دیوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه
شوې ده.

---

(۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هیوادمل ۹۰-۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې دده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰ / ۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پېښو کلونه د برکمړکي نښو دل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یوه خبره پر بېړ دي بلې ته ورځي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصیلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستیو د ورځو کلونو کې له مغلیانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکیانو (نسخ) ورکه خزانه، دوهم توک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکیډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفیع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانانو نورو کتابونو تألیف:

د کابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تألیف ده او دا یوه رساله چې همدان نومیږي په (۱۰۴۳ هـ ق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړې ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو ولیکل شوي دي:

«قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکرالله فضیلة و ذکرالله فریضة لایذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میگویی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نیاید و به دروغ نگذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ گویان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ...».

دا ش هم لکه د روښان د حینو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دی او د لیکوالي بڼه یې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلی دا هم د خیرالبیان، صراط التوحید او مقصود المؤمنین سره سم دی او بل دلیل دا دی چې دا رساله دا سې ختمیږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بغیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲).(۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد د اثر د بایزید روښان یو بل ورك اثر کڼي چې د دوی په لاس را پیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ور سره اشنا کیږي، خو نوم یې تر اوسه نه دی سکاره چې دا ده کومه رساله ده؟

۸ - مکتوبات:

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرګنده نه ده چې دا د ده د سوانحو او لیکونو مجموعه ده.

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خو د همدان په هغه مهر کې چې په همدي مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدي سړي په لاس تر خیرالبیان آنلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسي نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب ئې بې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د درباروونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکو نو استولي دا خبره تائیدیږي چې د ده مکتوبونه دې هم راټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پروټست استولی دی (۲) د اخبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

د خیر البیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمي لیکي چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې « اونکارناتهه » ترتیب کړی ، د ځینو خلکو دا خیال دی چې د دې لیکونکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم خبرې اترې وې ، خو په حالنامه

(۱) قاسمي ، عبد القدوس ، د خیر البیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیر البیان سریزه ، ۵۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خو که بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک یې نظم کړی (لکه د جالندر د - انصاریانو خیال دی) نو دا معلومیږي چې بایزید دعوامي هندي روایاتو کافي علم لرلو او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اثر په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوک اغیزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې دا اثر د « وجید ادی شلوک » په نامه «د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې د دې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمیري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه:

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو . خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي .

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیدلو په باب د -

(۱) پښتو مجله ، د ډاکټر شفیع مقاله .

(۲) قاضي فضل غفران او ګل افضل خان ، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» ، پښتو اکیډیمي ، د پېښور پوهنتون ، ۱۹۷۱ ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسي خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا يې لیکلی ولولو :

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی ؤ ، مګر پس له څو وخته چې يې وکتل دی هلته ژوندی او د ډېر اشعار يې په دغه تور زندان کې ویلي وو ... » (۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلور ټبي خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سرېزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي :

« و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان مینمود .... » (۲)

دا روایتونه ښيي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي ، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي ، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي ، لیکن د حالنامې دا صراحت چې : « (بایزید) اول سړی ؤ چې پښتو قصیدې ، غزلې ، رباعیات ، قطعې ، او مثنوي يې جوړې کړې ، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو - یو یا دوه - دوه نظمونه ویلي وو او بس » (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه

(۱) : د پښتو ادبیاتو تاریخ ، د وهم ټوک ، ۲۷۲ مخ .

(۲) : مخزن ، قلمي نسخه .

(۳) حالنامه : روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، ډاکټر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او د شعرونو دیوان یې درلود، د هیڅ ډول شک ځای نه-
پرېږدي.

همدارنګه د روښانیانو په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو ښکاره کوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د «فرحت المجتبی» له تر لاسه کېدلو نه ښکاره شو چې بایزید شعرونه ویلي او که حالنامه چې وایي قصیدې یې انشا کړي دي (۲).

۱۱- سرودونه:

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او نور سرودونه جوړ کړل او حالنامې د ده له خوا دا شپږ جوړ کړي سرودونه یاد کړي: ناسري - (د هناسري)، پنځه پردې، څلور پردې، درې پردې، د جنګ آهنګ، د شهادت مقام. په بایزید باندې سرود له ورکوالي اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳).

---

(۱) د روښانیانو د مغلو تاریکیان، ۸۶ مخ.

(۲) فرحت المجتبی ور وروسته در پېژندل کېږي.

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، د ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «روښانيان» مؤلف د دوهم امير حسن و لقب وركړى دى(۱)
په همدې توګه مونږ هم د ده سره دوه ديوانه او حُبنتاك
اثر په توګه یاد ولای او قيد ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبیٰ:

دا د بايزيد روښان يو منظوم اثر دى چې د ښاغلي زلمي هېوادمل په زيار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بېرېخ په کندهار کې د روښانيانو د مکتب يوه نيمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته يې را ونيوه او د «روښاني رسالې» په نامه يې خپره کړه؛ بيا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هېوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پيدا کړه چې هلته ليکل شوي وو: «دا تصنيف د ميا روښان دى»، خو کله چې دى هند ته لاړ، هلته يې د ډيلي په ملي موزيم کې د همدې کتاب يوه بشپړه نسخه ومونده چې نوم يې «فرحت المجتبیٰ» دى او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم ميا روښان تاليف کړى دى. اثر سر تر پايه د قصيدې په بڼه، د لنډيو په سجع: «.... ينه» ويل شوى او روښاني تصوف يې روښانه کړى دى(۲).

---

(۱) روښانيان، ۱۳٦ مخ.

(۲) خير البيان، د حبيب الله رفيع سريزه، د قاسم بنوي چاپ، ۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوږیان :

استاد حبیبي لیکي چي راورټي د خپل پښتو ګرامر په سریزه کي خیرالبیان د «خوږیان» په نامه یاد کړی دی(۱) خو سر الف کیرو د دې پټهانز په اردو ترجمه کي په واضح ټکو لیکل شوی چي د بایزید دوه مشهور آثار خیرالبیان او خوږیان دي (۲) اما په دې برخه کي یې کوم سند نه دی وړاندي کړی.

کله چي په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چي په دې نامه که د بایزید کوم اثر وي، نو ښایي چي دا «خوږیان» د «خوږي پاڅي» او ښتی شکل وي.

زما اټکل دا دی که پیر روښان «خوږي پاڅي» لري نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چي وړاندي یاد شو، نو ځکه ما «خوږیان» ته د بایزید د آثارو شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قید کړ.

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سر اولف کیرو، پټهان، د سید محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکیډیمي ۱۹۶۷ ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښانڅو ليکنې

تردې ځايه مو د بايزيد روښان هغه ليکنې او آثار يادکړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او يا د تاريخي سندونو له مخې ددې ثابت شوي دي، او س به نوهغه ليکنې ياد کړو چې په تراسه شويو نسخو کې د ليکوال نوم نشته خو د اتکل له مخې يې ده ته منسوب کولای شو:

۱۳/۱ - رساله غوثيه:

د استاد حبيبي له خوا د بايزيد روښان ديوه نورکي اثر د راپيدا کېدلو په برخه کې مو ويلي وو چې له دې اثر سره ځينې نورې رسالې هم په يوه پښتو کې ګنډلی شوې دي چې په هغو کې يوه هم رساله غوثيه ده، د ا رساله د پای پاڼې نه لرلو له کبله يې مولف نه دی معلوم شوی، خو استاد حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتکل کوي چې د دې رسالې دلیکوالی د ډول او مطالبو اداء د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړې عربي انشاء او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

(۱) استاد حبیبي، د عکسی خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې بتول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ځکه ندي وو او اکثرو یې لکه د ده غوندې په دوو، درېو ـ او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو:

(۱): «ارزاني»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان-

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میا-
روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلی ده (۲)
خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدل کېږي چې هغه دې
له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً داچې خیرالبیان
بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم
ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملګروته د مړینې
په وخت ویلي وو چې ما هرڅه په خیرالبیان کې لیکلي او زما
لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او
هم د رسم الخط د رسالې په باب داخبره سمه نه ده ځکه
بایزید پخپله ددې تورو تا کل خدایي الهام بولي (۴).
دارزانی لیاقت او علمي قوت دومره زیاتو چې
حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پټولای چې ان -
اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).
ارزانی په قام سربن، زمند، خوښګی او د قصور
او سپړونکی و، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور

---

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، دوهم ټوك، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله.

(٤): وګوره د خیرالبیان د سرخوړلس مخ ته. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب دده پخپل دېوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان وو ده وروڼه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښیي ده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند ده د خپلې وینا له مخې تر یو زر اولسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ سنکلی په حساب د دوست، دغو دی

غین، زی، دال، یې خلور دي په شپږ یا دحساب ده وه دی (۳)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې د بر آثار لیکلي چې تر او سه یې دا لیکنې تر لاسه شوي او یا په آثارو کې یاد شوي دي:

۱/۱۴ - دارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یاداښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښایي دا اشتباه ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پېښه شوې وي: دی په خوېشکو کې عزیز د والد نوم یې برهان دی

خو دلته له عزیز نه په هیڅ ډول دا مقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وي، بلکه د شعر نه د دوی معناوې اخیستی شو، یا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزیزي یا عزیزخېل دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳) : د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاسکښلې نسخه.

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو د ې چې (۱۴۰) مخه کېدلې،
(۱۴۰) پاڼې تخلوېږي وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر
مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې پوره بیتونه
شپږ زره کېږي. استاد حبیبي دا نسخه د پېښور په بالامانۍ کې
د سید فضل صمداني په کتابتون کې لیدلې وه (۱)، د ده د دیوان
یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په
(۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلي رښتین دا نسخه د ارزاني
په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا نکې
نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون
کې هم شته (٤)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم
په کتابخانه کې هم وه (٥)، د پېښور د پښتو اکیډمۍ په کتابتون
او د محمد نواز ختک سره یې هم د دیوان نسخې شته (٦) او هم
د ارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي
ټوک کې خپرې کړي دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادداښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاک، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ ع کال
(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمري ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست
(٤) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله، لومړی کال، ٤ ګڼه د مولانا
عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (٦) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۳۹۱-۳۹۲ مخونه.
محمد نواز ختک د ارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې یوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکیډمۍ
ته له خپلو شمېر نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی په خپله هم د خپل دیوان په باب وایي:

د فقیر پښتو دیوان دی   دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په همدې بولله کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دیوان محتویات په خپله په خپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلی همیش خلیل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې د ارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلی او وایي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلی دی، خو د ده دیوان له څو دې کتنې څخه ډېره ښه څرګندېږي چې فقیر ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

د فقیر دیوان پښتو دی   د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): " " " " ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی :

دغه شعردی لوستلی پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/ ۲ - دارزانی بې نومه مجموعه :

دارزانی پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي :

دادیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکو نو لاندې یې په پښتو
څلوریزو مطالب نظم کړي دي . تر اوسه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره مو ښتي او اوږده مطالب
راوړي دي . د دې مجموعې سرلیکونه : «حمد، نعت، ادب، میوه-
داره ونه (خیر رسول) د حسن منصور وصف، دژوند او-

---

(۱): د ارزانی دیوان (قلمی نسخه) ۸۷ مخ

(۲) // // // // // //

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بیان ، نصیحت ، اخلاص بیان ، طمع ، دپنځ بنا ی۔ مسلماني بیان ، دشریعت بیان او له دې وروسته یې دروښانی تصوف اته پوړې څېړلی ، د الله تعالی پاک نوم یادول ، دفلک دګردش بیان ، دمرګ بیان » او نور دي . دا مجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې دیوان ختم شوی شروع کېږي او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلی ، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمګړې ده ، له دې نه ښکارې چې دا ر ناني دا مجموعه چې د ـ روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلي ، د ده د دیوان نه زیاته او لویه وه .

۳/۱۶ ـ دحضرت رسول خوب :

دحضرت رسول خوب دارناني بله لیکنه ده چې دیوې بې نومه قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانګړې توګه خوندي شوې ده (۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو دېخوانیو ویناوالو وینا وې راغلي دي او دکلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

(۱) وګورئ : د پښتو ځخوانۍ تذکرې ، حبیب الله رفیع ، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه ، ٦٤ مخ .

(۲) د ن یاتې پېژندګلوی لپاره وګورئ : کتاب مجله ، لومړی کال ، لومړۍ ګڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرګولی) د پښتنو یو نومورکې مجموعه » د لیکوال مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

دا کیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(واوره) ای د آدم زویه   ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري وویني   تا به پیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې   خپل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستا د عمر شپې   څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغني کاسی په جونګ کې د «فقیر سلیمان» په نامه راغلې ده [1] (دالفاظو په لږ تغیر) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو ئې توب څخه یې څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ - دارزاني نثر

دارزاني د نثر هم یو کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ دیوان سره یوځای وه او استاد حبیبی خوښونې ترې کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغني کاسی په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکونکی په کتابتون کې خوندي ده.

د زیاتې پېژندګلوی له لپاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکونکی تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یادښتونه ارواښاد استاد حبیبی ماته راسپارلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې بیان شوې دي، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه: روح جاري، روح مقیم، روح امین روح قدسی او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي.

دا رڼآئی نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وینګ سره او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه وګورو:

«ترو ذکر دې ورکه - د سړي اندامونه خدای کړي دي، ده اندام بخره شته، ستر ګې خدای کتو لره کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده، او پوزه خدای دم لره کړې دا، او غوږ خدای اورېدو لره کړې دي او پښې خدای یا ته لره کړې دي او زړه خدای یاد لره کړې دی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې تش نښاسه او مه یې وباسه».

۱۸/۵ - چهار رما (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د ده د یو کتاب د «چهار رما» په نامه هم یادونه(۱) کړې، چې استاد حبیبي په پښتانه شعراء کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعراء، لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دانوم بې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سبو دلی(۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دانوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی(۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وی، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزانی چون تیز فهم وفصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغانی، فارسی و هندی وعربی بیان کرده»(۳).

ارزاني پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلور ژبو دی بیان په څوالوان دی (۴)

* * *

یا: هر غزل مې د دل تار دی چې اوید لی دا چوتار دی
په څلور ژبو اوبد لی دارزاني افغان کښتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځی د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستتری چاپ، دارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۴): دارزاني دیوان، ۶۶ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

ښاغلی همېش ليکي:

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر وو چې د پښتو نه يې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي» (۲).

دا ټول پخواني او اوسني روايات ښکاره کوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو ويناکړې ده خو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعار و يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - د ارزاني مکويات:

د روښانيانو ډېرې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، زه پوره خبره نشم کولای او له ډار (تال) نه يې حال نشم ويلای:

(۱) : پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه گڼه (۱۹۵۹ ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فقیر وینا د سر سره   رښتیا نه وائي د ترسه

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلي چې هغه باید هرچا ته و نشي، ځکه چې یې دا دیوان ـ ترتیباوه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بیل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي :

دال - د دې دیوان خبرې   ګل د زړه دي مرغلرې
واړه ګو (ی) یې دي پیلې   ګل «مګوی» شوې ځني لرې (۱)

او دا صراحت ښیي چې ده به د مګویات مجموعه بیله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای !

ملاعمر (۲)

ملاعمر خوبشکی دارزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم خښتن ګڼل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او وروستیو اخځو هم یاد کړی دی.

(۱) د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چیرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د پلار ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱). تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکاري نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښانی شعرونو د مکتب ښکاري، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دادی:

د ګور غه تنګه خونه، نې دریځه شته نه یې وروـنـه
په ګور کې د بدانو ښادی نشته لوړ د لوړ عذابونه

علي محمد (۳)

ملا علي محمد د ارزاني پلار ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې —

---

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سپو دلی دی.

۱/۲۴ - دعلي محمد شعرونه:

ماته دعبد الغني کاسي له جونګ نه دمیا علي محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبي ستوري کې مې خوندي کړی او اټکل کیږي چې دا شعر هم دده دی (۱).
ځینې کسانو د حالنامې بشپړوونکی علي محمد مخلص او دا علي محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا رنگنی پلار دده د خپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه ددې علي محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې درانغوندوونکي علي محمد پلار دده د خپل صراحت له مخې ابا بکر کنده هاری دی نو ځکه دواړه علي محمده یو تن نه دی او د مخلص تخلص هم باید د یوه له نامه سره مل کړو، نه د دواړو.
دعبد الغني کاسي له جونګ نه د میا علي محمد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علي محمد دی یو خاص دول جوړ ښت لري، تصوفي مطالب پکې راغښتل شوي او د شعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښیي چې دا او د نورو شاعرانو دې ته ورته شعرونه به چې په دې -

---

(۱) : وګوره : ادبي ستوري، لومړی شاعر.

جوړنګ کې خوندي دي په خاصو صوفیانه حلقو کې په یوه خاص وزن ویل کېدل (۱) او چې یو ځل بېرته تر شا وګورو او د بایزید روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې — دده له خوا د سلوک د سرود ایجاد را یاد کړو نو بیا دا اټکل هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرود سره چې بایزید روښان ورته جوړ کړي وو، ویل کېدل او روحي تزکیه به یې ترې ترلاسه کوله (۲) او هم ددې جوړنګ هغه شاعران چې شعرونه یې د علي محمد دې شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو.

(٤) ميرزاخان انصاري

میرزا خان انصاري د بایزید روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانونکی شاعر دی.

۲۵/۱ - د ميرزاخان دیوان:

د میرزا خان انصاري دیوان درې برخې لري، ددې دیوان په لومړۍ برخه کې یوه اوږده الفنامه ده، بیا-

---

(۱): ددې صوفیانه حلقې په باب وګورئ: ادبي سنتوري له ۱ - ۱۷ مخ پورې.

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان د لیکنو او آثارو برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوللې (قصيدې)، او ورپسې بدلې (غزلې) راغلې دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ مخونه دي (۱).

د مير نصير خان انصاري د ديوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځينو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې يې په برټش موزيم کې خوندي دي، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، يوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، يوه يې په کوټه کې د سيال کاکړ په کتابتون کې او يوه نيمګړې نسخه يې د ليکوالې په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته. يوه نسخه يې چې د دو نسخو له مخې ترتيب شوې ده پخوا په ۱۳۳۴ هق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د ديوان مير احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم يې يوه نيمګړې نسخه هېښ خليل په پېښور کې خپره کړې ده او بيا يې ښاغلي بشير متين په ۱۳۵۴ هق کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړې دی. د ده د ديوان څو خوشبويي د روسي ختيځ پوهانو په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظير ګلشن روه کې يې هم دوينا خوشبويي راغلي دي (۳).

---

(۱) د دې نسخې د زياتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ کال په کلکيسون کې د ليکوالې مقاله.

(۲): وګورئ: د روسو ختيځپوهانو مجموعه «کريستوماتي» د ۱۸۴۷ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ د پښتو پخوانۍ تذکرې، د ليکوالې اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلک تشریح شوی دی او شعر ونه یې د ژبې له پلوه هم د ارزښت وړ دي .

(۵) ـ دولت لوانی

دولت لواني د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی ، اټکل کیږي چې د لسمې پیړۍ په دوهمه نیمايي کې به نړې پدلی وي .

۲۶/۱ ـ د دولت دیوان :

اد دولت لواني نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې ، بوللې، غزلې ، دوه اېږ (مثنوی) او د شعر نور د ولونه پکې خوندي دي، ثو او سه لومړی شاعر دی چې په ژرکنی عروضو سم یې پارلي - ویلي او مونږ ته را پرې ایښې دي (۱) . د ده د دیوان یوه نسخه په برتانیه موزیم کې خوندي ده ، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریری کې ، یوه یې په کابل او بله د غزني د البېروني په کتابتون کې ساتله کیږي (۲) .

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ : د دولت لواني دیوان سریزه ، د استاد رشاد لیکنه .

(۲) : د دې نسخو پته ما ته کران ملګري ښاغلی همیش خلیل د ملی (زلمی هېواد مل) له پلو-بېلو اخځونو څخه ترلاسه کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په ... لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نړیوال سمینار په ویاړ نوموړي لاسوته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانولو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو ګټور او د پښتو شعر حنوړ اش دی.

د ده دیوان پنځه او په دریو دفترو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د ده قلمي نورې لیکنې تراوسه نه دي پیدا شوي او نوموړي په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په - روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵ - ۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید د روښان خپل حال لیکلی ؤ (موږ ځکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب د اورنګزیب په وخت کې د ده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میاں روښان مشکل آسان از تألیف علو خان شینواری»

خو په سرینه کې یې د مؤلف نوم علي محمد کندهاری دابکر زی دی (۱).

ځینو اخځونو داسې علي محمد د ارزانی ورور بللی دی، خو د ارزاني او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ ځکې خبرې پرې وکړې.

همدا راز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم ګڼي نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګر ملګری ؤ او کله چې روښان پیر ارزاني هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې د ارزاني ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲). د حالنامې په سرینه کې —
علي محمد په دې ټکو لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا څرګندوي چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمد لله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابا بکر قندهاری مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...»(۱)

د حالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راسپارلی او ښايي چې په سپړلو سره يې د روښانیانو په باب ډېرې نورې تاریکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علي محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه ـ یادونه کوي او شاعري یې ستایي. د ده د دیوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د دیوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې ترې راخیستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون ـ

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه گڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی :

و مخلص ته یې ځرګند په هر آوان که
مرګ، ژوندون، حشر، قیامت څو مقامات ته (۱)

واصل روښاني (۷)

واصل یو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په یوولسمه هجري پیړۍ کې یې ژوندکاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او ایتکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف لیدنه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو دیوان :

د واصل د اشعارو بشپړ دیوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښاني شاعرانو د دیوانو په شان له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دیوان درلود. د واصل یوازې یوه بوللله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بیاض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱-۱۲ مخونه.
(۲) وګورئ: د واصل روښاني د څو شعرونو سریزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د واصل شعر و نهیه نامه د روسنان سیمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره هم شوې ده اوس د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلي هېوادمل د هند په رضا لایبرېرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاءالله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۲/۳۱ - د واصل الفنامې:

د واصل درې الفنامې چې له الف نه تر یا پورې د مربع په بڼه ویلې شوې دي او په هر بند کې یو یو حرف عرفاني تفسیر شوي دي د عبدالغني کاسي په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړې دي.

۳/۳۲ - د واصل درې شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا
ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاک مؤلف ورته کښلې دي: « دا د یوه هندي شاعر —

---

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاړسي اشعارو مجموعه ده(۱) موږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په خپله ټوله پښتو لیکنې کړلای شوې نو ویلای شو چې ښایي و اصل به د دې شعرونه هم ویلي وي، خو بیا هم ځو د انسخه و نه کتله شي پر یکړې حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد یو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې یې یادونه شوې ده.

۱/۲۳ - د خواجه محمد شعرونه:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خلیفه خواجه محمد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط لیکلي خو بیا هم لوستل کېدای شي، ځ به یې کند هاره ده او د شعرونو بحر یې لنډ دی(۲).

ما ته یو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښایسته خان نومي کښلی دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه پاړکي خوندي وو، د اشعرونه د وه ډوله وو، یو ډول یې لنډ بحر کې په یوځای

(۱) : وګورئ : د حمدي شعرونو سریزه، ۱۶ مخ.

(۲) : روښانیان یا د مغلو تاریکیان، ۱۱۶ مخ.

دوه لیکل شوي وو، چې دواړه دوه ولو بېلې - بېلې بڼې درلودې او د یوه شاعر نه ښکارېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له دیوان سره مخامخ کړل نو ټول هلته وموندل شول. اوس چې دا موضوع را اېسېره کېږي نو فکر کوم چې دا خاص دوه شعرونه دي چې په لنډه بحر کې ویل شوي دي او همدې خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان ورګډ شوي وي او یا هم ځکه چې خواجه محمد بنګښ پخپله د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښايي چې دی به د بایزید پیر روښان د کورنۍ مرید و، دا خبره په دې هم پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصانو او خصوصاً د ده دا یو بیت خو دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علي د میان پنجو شه
هسې پوره پسې تللی دا نخښه دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او دواړه د اورنګزیب په وخت کې لا ژوندي وو.

(۹) کریمداد

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له موږ سره لا نه راویوست، فکر کېږي چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تکي دي —

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما ښی و را نه ښکاري ده (۱)،

۱/۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښاني د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کیږي، له دې دیوانه د پښتو پښتو اکیډمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نونه پوره نه سېدلي او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو د دیوان و ... په دیفو کې ډېرې غزلې خوندي کیږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کریمداد پارسي وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم-

---

(۱): د کریمداد د دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې دده په اړوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي ده او ښايي چې پاړسي وينا يې هم تر ګوته نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بللی خو څرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلي خيال بخاري ـ دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره مونښتې راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پاړسي وينا بولو.

(۱۰) قادرداد روښاني

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا څښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په ځير ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو د ادب په نړۍ کې وپېژاندو، دی هم د روښان د کورنۍ غړی او د ده کودی ؤ (۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد له وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې ـ

(۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځلس پارکي يې په ورکه خزانه کې راغلي دي ، شعر يې خوږ،
روان او د روښاني لارې روښانونکی دی او هم دده په شعر
کې د مينې سوې تراني راغلي او پر روښاني ادب يې عشقي وينا
هم ورزياته کړې ده (۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانيانو يو متأخر شاعر دی چې
د دولسمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ، دده
وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا ورکې خزانې خوندي کړې ده.
اورکزی يې نوم نه ښکاري ، بريښي چې دی به په قام اورکزی
وُ ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ ، په کوټه کې د
ښاغلی سيال کاکړ په کورني کتابتون کې د قابل اورکزی
په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې يې
ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره يې د ژوند
وخت يو دی نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم دا روښاني ـ

---

(۱) د ده د وينا او د ده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: خيبر ادب ، مراد
شينواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی چاپ ،
۱۹۶۰ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴ ـ ۳۹۵ ـ ۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلي سيال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوركزي وي ، خو بيا هم دا خبره هله سپينيدې شي چي د قابل اوركزي ديوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داوركزي شعرونه :

اوركزى د ديوان خاوند ښكاري ، خوان عشقي شعرونه لري، خو موږ ته يې د کوټو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي، (نق)

د روښانه لارې ټكره لا روى او د روښان پېر كلك علاقمند دى، وايي :

رامد د بايزيد مسكين كړه په تقوى كې مې متين كړه
دعقبې د معاش فكر، هم د ده په رهبرى كړم

(۱۲) شيخ آدم روښانى

آدم د پښتو لرغونى ديوان لرونكى شاعر دى چي په يوولسمه هجري پېړۍ كې يې ژوند كړى او داشنغر په شاوخوا كې استېدلى دى ، داورنګ زېب دواكمنۍ په وخت كې يې ژوند كاوه او خوا ږه شعرونه يې ويلي دي.

۱/۳۸ - دآدم ديوان :

له آدم نه يو بشپړ ديوان پاتې دى چي نسخه يې نيمګړتياوې او لوېدنې لري ، تر لاسه شوې پاڼې يې ۱۰۸ دى او تر لاسه شوې -

(c) ketabton.com: The Digital Library

وينايي دوه نيم زره بيتونه ته رسېږي او وايي:

د دوه بېن قلا به کم پېښ د ړ ي و ړ ي
برکت مې په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۳) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغونی روښانی شاعر دی چې ميرزا-خان د روښانی شاعرانو په ډله کې ياد کړی دی او د دولت په ديوان کې يې يوې اوږدې قصيدې ځای نيولی دی.

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان:

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره شوې نه ده(۲).

---

(۱) ادبي ستوری، دليکوال اثر، دوهم ټوک، ۱- ۲۴ مخونه.

(۲) هېواد پورتنی اثر ۲۵- ۲۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني د ولس لیکني

روښانیانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د ده مخالفانو هم په دې لاره تللو ته ډېره تشویق کړلای. اخوند درویزه خان مجبور ګڼه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر ولیکي او زامنو او ملګرو خپلو پخپلو لیکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل ګڼه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د زوی کریمداد په وینا کې هم په ډېر ځله خوله تائید شوی او داکار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښمنو په لمسه و.

له دې نه چې تېر شو د پخوانیو وینا والو څېړنې داسې وینای هم شته چې ظاهراً خو د روښان پیر او روښاني لاري یا دونه نه لري، خو د وینا الفاظ او معنی یې داشاهدي ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا وېناوال هم د روښاني روښانه لارې لاروي دي او ـ
دلته دڅو همدغسې وېناوالو د وېناوو او لیکنو یادونه کېږي .
نه اټکل کوم چې دا کسان هم روښانیان وو خو څرنګه چې د وېناوو
په ترلاسه شویو نمونو کې یې صراحت نشته نو څکه پر یکړې ـ
حکم نه پرې کوم او دا ورد و او پلټونو ته پرېږدم چې په هیله یې دغې
لیکنې په لمنه کې لیکم یا د ر انخانه .

اخوند میا داد (۱)

اخوند میاداد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې یې
په یوولسمه پېړۍ کې ث وند کاوه ، موږ په روښاني
شجره کې د بایزید روښان یو لمسی چې د جلال الدین نوی دی،
د میاداد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلار نه شجره کې د ده
یو د تره کړوسی هم میاداد نومېږي .

۱/٤۰ ـ د میاداد شعرونه :

د میاداد یو څه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او د خاصي صوفیانه
حلقې (چې مخکې یاده شوه) سره اړه لري ، همدا ران د ده څو
شعرونه د ملا ښایسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستورۍ کې خوندي کړي دی) قاضي عبدالحلیم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه کېلی او د اتمانزو یې سبو دلی
دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را او روسته
اټکل کړې ده(۱) نه له دې کبله چې د ده یوه لاسه شوی شعر
د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد
په روښانی شاعرۍ، د ده دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی
سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نو کله چې دا نسخه
وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په
روحانیت سربېره د ده روښانیت هم تر یې تر کوتو شي.

(۲) شیخ فرید

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې نمونه تر ا
پاتې دي.

۱/۴۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي
کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی،
را اخیستی دی.

ځر نګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کې(۳) د ده

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

راغلي شعر د روښاني صوفيانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ويل شوي او له بلې خوا په روښانيان د مغلو تاريکيان (۱) کې د شيخ فريد په نامه يو سړی د ميا روښان له مريدانو څخه ګڼل شوی دی نو ځکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښاني او د روښانيت د روښانه لارې لاروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري يو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفيانه شاعرۍ شعرونو په چوکاټ کې ويل شوی او ما په ادبي ستورو (۲) کې خوندي کړی دی، د ده دا روښاني ډوله شعر هم ښيي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وو.

(۴) آدين

۱/۴۳ - د آدين شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدين په نامه هم د خاصې صوفيانه ـ

(۱): د روښانيان د مغلو تاريکيان، ۱۵۳ مخ. (۲): ادبي ستوري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وو.

(۵) آزاد

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخیستی(۲)، د شعر بڼه او د فکر د ولې دواړه د دې استدلال هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

(۶) سعید

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه وروسته د احمد او سعید نمونه هم راوړی:

---

(۱): وګورئ: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد د ی (۱)

او د اپسې چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو وينا يې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستورې کې د سعيد- خليل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوړتني بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي چې دا شعر د ې د همدې سعيد وي او نه د پير بېکړ وسندوتو تر پيدا کېدو پورې په دې باب پرېکړې حکم نه کوم.

احمد (۷)

۱/۴۶ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوړتني بيت کې د احمد نوم هم شته، چې سنايي دا به هم روښاني شاعر وي، د وينا پته يې چېرته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بڼې نه يې ښکاري چې دا شعر به د روښاني-

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي ديوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستورې، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي، د دې شعر لومړی بیت داسې دی:

جنت یې روغ کړ په زړګوټه	چې پکې ناستې د جنتجوته

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړی حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې ډوله او د دوی روښان ډوله وینا وال بولم او باوري یم چې د پښتو ادب د مینا نو راتلونکی ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع سبه روښانه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶٤ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش

٤ - د واصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد برېخ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دوه ټوکه» د لیکونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹۶۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - دارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د پښتو د کتابخانې، ۲۱۸ مخ.

۱۰ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د کتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۳ هق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرزا خان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليکونکي کتابتون.

۱۳ - د ميرزا خان انصاري ديوان، د هېڅ خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - ديوان کريمداد، د پښتو اکيډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۴ ع.

۱۵ - تذکرة الابرار والاشرار، د آخوند درويزه، د نشر او اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکيډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا سنايسته خان قلمي جونګ، د ليکونکي کتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

۲۰ - د روسي دوړن انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، د وهم ټوک، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش کال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښاغلي محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر پر زده کړې لارې، پښتو اکيډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي ګستتنر چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوک، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريکيان، عبدالاکبرخان اکبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحاني رابطه او روحاني تړون، قاضي عبدالحليم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.

۲۸ - پښتانه د تاريخ په رڼا کې، سيدبهادر شاه ظفر کاکاخيل، پېښور.

۲۹ - افغانستان د تاريخ په مسير کې، مير غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاريخ، بناغلي رښتين، کابل، ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، همېش خليل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، همېش خليل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضي عبدالحليم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.

۳۴ - د خيبر ادب، مراد شينواري، پېښور، ۱۹۵۷ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبيبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي سټوري، حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ښځو الی تذکره، حبيب الله رفيع، تاريخ ټولنه، ۱۳۵۰ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړی ګڼه، د بناغلي رښتين مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، لومړی کال، څلورمه ګڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، ۲ کال، څلورمه ګڼه، د
ډاکټر محمد شفيع لاهوري د مقالې: (بايزيد انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسيله).

۴۱ - آريانا مجله، ۲۸ کال، ۶ ګڼه، دارواښاد دوست محمد برېښ -
ند روښان د مکتب ديوه نابېژندلي کتاب، تر سرليک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ ګڼه، د ليکونکي «د پښتو يوه -
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هیواد، ۳۴۶ ش کال، نمری، د ښاغلی رښتین د قاموسي نسخې د پېژندګلوۍ مقاله.

٤٤ - د برېتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاک، لندن، ۱۹۶۵ ع.

٤٥ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبي یاد داشتونه.

٤٦ - د پیاوړي فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلي ولي محمد سیال کاکړ یاد داشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هیوادمل یاد داشتونه.

٤٨ - د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳۶۳ ش.

٤٩ - ادبي ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ ش، کابل.

٥٠ - خیر البیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library